

ЩОДО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ І СПЕЦИФІКИ ЇЇ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ (В ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНАХ)

Статтю присвячено дослідженню елементів взаємозв'язку особливостей особи злочинця і специфіки її протиправної поведінки на прикладі екологічних злочинів.

Ключові слова: властивості особи, екологічні злочини, злочинні дії, особа злочинця, протиправна поведінка.

Статья посвящена исследованию элементов взаимосвязи особенностей личности преступника и специфики ее противоправного поведения на примере экологических преступлений.

Ключевые слова: свойства личности, экологические преступления, преступные действия, личность преступника, противоправное поведение.

The article is devoted to the investigation of the elements of interrelation between the personality of the criminal and the specifics of her unlawful behavior on the example of environmental crimes.

Key words: personality traits, environmental crimes, criminal acts, personality of the criminal, unlawful behavior.

Вступ. Особливості поведінки особи злочинця, що вказують на риси її характеру, її стан, ставлення до окремих людей та до їхньої власності, сприяють правильній оцінці її особистості, побудові конкретних версій тощо. Аналіз поведінки злочинця сприяє виявленню його зв'язків із певними особами, фактами, подіями, а також прогнозуванню його подальших дій, зокрема злочинних.

Дослідженням концептуальних основ вчення про особу злочинця у криміналістиці та особливостей взаємозв'язку особи і специфіки її поведінки займалися вчені радянського часу І.А. Возгрін, В.К. Гавло, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкін, О.О. Ейсман, А.Н. Колесніченко, В.Є. Коновалова, В.І. Мітрічев, В.А. Образцов, І.Ф. Пантелєєв, М.О. Селіванов, Л.А. Сергєєв, В.Г. Танасевич та сучасного періоду О.Я. Баєв, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, Л.Л. Каневський, Н.М. Місюра, М.В. Салтєвський, О.В. Сіренко, А.Г. Філіппов, В.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет, М.П. Яблоков та ін.

У літературі різним аспектам, які стосуються особливостей особи злочинця в екологічних злочинах, приділялась увага у роботах відомих вчених (В.І. Алексєйчук, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Джужа, М.І. Єнікєєв, А.М. Зінін, Л.П. Іжніна, К.В. Калюга, В.В. Клочков, Т.В. Корянкова, О.В. Мельник, В.М. Мельничок, В.О. Образцов, В.В. Романов, Ф.С. Суфанов, В.В. Тищенко, Ю.А. Турлова).

Проте нині досі відсутні обширні теоретичні чи прикладні дослідження із зазначених питань, що зумовлює потребу у ґрунтовному вивченні тонкощів взаємозв'язку особи злочинця і специфіки її протиправної поведінки задля отримання вчення про природу такої поведінки та її завчасних прогнозування та попередження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження витоків, передумов, природи, положення та значення теоретичних та практичних питань сутності особливостей взаємозв'язку особи і специфіки її злочинної поведінки для отримання необхідних даних задля успішного розслідування злочинів, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів, вчинення на злочинця потрібного виховного впливу. Крім того, без урахування особистості складно обирати правильну тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

© КАЛЮГА К.В. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри кримінального процесу та криміналістики, заступник завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики (Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету)

Результати дослідження. Діяльність завжди усвідомлено виражає певний суспільний зміст. Під поведінкою в широкому значенні розуміється сукупність учинків, що здійснюються суб'єктом з метою реалізації певних функцій і потребують його взаємодії із середовищем [1, с. 103].

Разом із тим поведінку можна розглядати як систему дій, що спостерігається зовні, тобто зовнішнє виявлення діяльності або процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, опосередкований її внутрішніми спонуканнями і руховою активністю [2, с. 113].

Внутрішня, психічна (розумова й емоційна) діяльність суб'єкта виявляється через його вчинки в активній або пасивній формах – діях чи бездіяльності. Пізнання сутності діяльності конкретної особи нерідко здійснюється через аналіз її поведінки, так само як пізнання прихованих властивостей і якостей об'єкта проходить через виявлення та аналіз його зовнішніх ознак.

Поняття «поведінка» несе в собі моральний та емоційно-вольовий аспекти, що виражається через відносини суб'єкта з іншими людьми, які можуть дати йому відповідну оцінку. Так, наприклад, говорять про аморальну, боягузливу, тривожну, неадекватну, непередбачену, потайливу, обережну, агресивну, негідну чи законслухняну поведінку; про поведінку людини в екстремальних ситуаціях, про поведінку натовпу та ін. У цьому аспекті про поведінку можна говорити як про особистісне усвідомлене чи неусвідомлене (підсвідоме) вираження зовні ставлень суб'єкта до когось-небудь чи чогось-небудь за допомогою своїх учинків. Особливості поведінки особи злочинця, що вказують на риси її характеру, її стан, ставлення до окремих людей та до їхньої власності, сприяють правильній оцінці її особистості, побудові конкретних версій тощо. Аналіз поведінки злочинця сприяє виявленню його зв'язків із певними особами, фактами, подіями, а також прогнозуванню його подальших дій, зокрема злочинних [3, с. 139].

Протиправна поведінка особи виступає як вольова та свідома, дія, яка супроводжується виною. Заради наявності вини необхідно, щоб суб'єкт протиправного діяння належав до кола осіб, які за законом можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності, що передбачає, по-перше, досягнення встановленого законодавством віку та психічну повноцінність особи (біологічна ознака вини) і, по-друге, має бути осудний суб'єкт, у зв'язку зі вчиненням ним діянням, свідомою особистістю, яка свідомо брала участь у діянні (психологічна ознака вини).

Свідомість злочинця становить визначену систему морально-психологічних властивостей. Особливості особи, що зумовлюють її антигромадську поведінку, – це результат певних умов життя, виховання тощо. Вони призводять до вчинення злочину не фатально, а під впливом зовнішніх умов і обставин, конкретної ситуації, за участі свідомості і волі особи, що зберігає можливість обирати різні варіанти своєї поведінки [4, с. 100].

Загалом, особа злочинця являє собою складну систему соціальних і соціально значущих ознак, властивостей, якостей та обставин, зміст і значення цих ознак, їх співвідношення і взаємодія між собою, які за певних об'єктивних умов (ситуацій) можуть зорієнтувати особу на вибір антигромадського варіанта поведінки [5, с. 6].

Аналізуючи явище злочинності в суспільстві, учені-криміналісти звертають увагу на такий її феномен, як «злочинна діяльність». Дійсно, у структурі сучасної злочинності дедалі більше місця став займати не масив одиничних злочинів, а сукупності злочинів тієї чи іншої спрямованості, що надає їм характер кримінального промислу, тобто злочинної діяльності [3, с. 140].

Із кримінологічних позицій під злочинною діяльністю розуміється не тільки «наявність системи певних злочинних діянь, але й цілеспрямований пошук особистістю соціальних позицій для реалізації злочинних задумів, створення придатних для цього умов, розвиток у процесі самовиховання якостей, що відповідають поведінці, яка забороняється кримінальним законом, (негативне ставлення до виконання правових розпоряджень, моральних вимог суспільства тощо)» [6, с. 78].

Визначення злочинної діяльності давалося також із позицій судової психології. Так, М.І. Єнікєєв визначає її як стійку систему тривалої, систематичної, протизаконної взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, що ґрунтується на особистісній антисоціальній установці злочинця [7, с. 5].

У криміналістиці поняття «злочинна діяльність» використовується набагато частіше, хоча його зміст, структура і значення для теорії і практики мають досить загальний, не завжди визначений характер. Нерідко про злочинну діяльність лише згадується в контексті положень, що стосуються методики розслідування, але її зміст не розшифровується, або пояснюється мимохідь і не однозначно.

Так, В.В. Клочков і В.О. Образцов розглядають злочин як об'єкт криміналістики й указують на те, що він є різновидом або специфічним видом людської діяльності, яку називають

злочинною, тобто являє собою «процес взаємодії злочинця і навколишнього середовища, що породжує зміни, які мають значення для встановлення фактичних даних у кримінальному провадженні» [8, с. 45].

Уточнюючи позиції, з огляду на які варто вивчати злочинну діяльність, Р.С. Белкін вважає: «Криміналістика акцентує увагу на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють те, що нерідко називають механізмом злочину» [9, с. 67].

На погляд В.В. Тищенко, у криміналістиці доцільно вивчати механізм злочинної діяльності по певних категоріях злочинів, типах злочинців, їхньої кримінальної поведінки, формам їх об'єднання, а також засобах, що ними використовуються щодо створення умов для безпечного і продуктивного функціонування таких об'єднань. На цій основі криміналістика має розробляти криміналістичну характеристику злочинної діяльності певного типу (виду, підвиду). У такій характеристиці можуть бути виділені:

- дані про сферу злочинної діяльності і предмети злочинного інтересу або злочинного посягання;
- дані про її розвиток (динаміку, інтенсивність);
- дані про її характер (основні види злочинів, допоміжні, супутні);
- дані про організаційну структуру злочинного формування;
- дані про способи протидії розслідуванню (зокрема зв'язки з правоохоронними органами, представниками органів місцевого самоврядування тощо) з метою ухилення від відповідальності і продовження злочинної діяльності;
- дані, що характеризують зв'язки з іншими злочинними організаціями, їх співвідпорядкованість, розмежування за функціями і сферами злочинної діяльності;
- дані, що вказують на зв'язок злочинних епізодів між собою і на загальні напрями і цілі, що їх об'єднують [3, с. 144].

Загалом забезпечення екологічної безпеки не можна розглядати окремо від поняття «екологічна злочинність» та її небезпечних наслідків. Так, екологічна злочинність являє собою один із найнебезпечніших видів злочинної поведінки людей, тяжкі наслідки якої можуть мати (і часто мають) неконтрольований та невідновлювальний характер. Організований же різновид екологічної злочинності, зважаючи на наявність специфічних ознак, притаманних організованій злочинній діяльності, становить для довкілля та суспільства ще більшу небезпеку [10, с. 84].

Так, на думку О.М. Джузи, екологічна злочинність визначається як сукупність злочинів, що посягають на екологічну безпеку, а також опосередковано – на життя і здоров'я людей [11, с. 151].

Наявність специфічних ознак об'єктивного характеру якісно відрізняє екологічну злочинність від інших видів злочинності.

Першою такою ознакою є спрямованість кримінальної активності, проявом якої є заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди навколишньому природному середовищу, що знаходить своє вираження у погіршенні життєздатності, якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів навколишнього середовища та його окремих екосистем (тваринний та рослинний світ, атмосферне повітря, землі, води, надр тощо) – у межах, в яких вони потрапляють у сферу кримінально-правового регулювання [12, с. 243].

Другою специфічною (ідентифікуючою) ознакою екологічної злочинності є її підвищена суспільна небезпечність, що проявляється у створенні реальної загрози біологічним основам існування людства. Підвищена небезпечність екологічної злочинності зумовлена, передусім, посиленням антропогенного навантаження на природне середовище, що в умовах глобальної екологічної кризи створює загрозу заподіяння суттєвої, часто не відновлюваної шкоди життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави: зменшуються запаси природних ресурсів; забруднюється природне середовище; втрачається природний зв'язок між людиною та природою; загублюються естетичні цінності; екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але і самому життю; для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, яка зумовлена транскордонним характером екологічних проблем; загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів [13, с. 283].

Третьою ідентифікуючою ознакою екологічної злочинності є її об'єктивна функціональність. Екологічна злочинність за її сутністю є продовженням «нормального» природокористування та однією з форм діяльності, яка, з огляду на свою результативність, була відібрана суспільством у процесі його розвитку і закріплена як можливий зразок поведінки. Вчинення посягань екологічного характеру є одним зі способів задоволення потреб людини. Очевидно, що за допомогою вчинення

таких злочинів людина здатна забезпечити себе матеріально (що найбільш яскраво проявляється у злочинах, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливських, рибних, рослинних, мінеральних), задовольнити інші подібні потреби [12, с. 244].

Четвертою ідентифікуючою ознакою екологічної злочинності є її соціально-конструктивний характер. Як справедливо зазначає Я.І. Гілінський, злочин і злочинність – поняття релятивні (відносні), конвенціональні («договірні»: як «домовляється» законодавці), вони – соціальні конструкти, які лише частково відображають соціальні реалії [14].

На думку Ю.А. Турлової, екологічну злочинність можна визначити як соціальне явище, що має небезпечний для суспільства об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер, проявляє себе в поведінці, яка заборонена кримінальним законодавством, та посягає на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти, створюючи небезпеку біологічним основам існування людства [12, с. 244].

Висновки. Звичайно, вказані аспекти вивчення протиправної поведінки та злочинної діяльності у криміналістиці не є вичерпними. Криміналістичний аналіз певних напрямів і видів протиправної поведінки та злочинної діяльності як злочинців, які діють окремо, так і злочинних груп (формувань), і, в першу чергу, організованих, має постійно поглиблюватись із метою значного підвищення ефективності методичних і тактичних рекомендацій, що розробляються криміналістикою.

Істотні зміни у законодавстві України як результаті реформування кримінальної юстиції вимагають проведення наукового дослідження системи елементів криміналістичної характеристики екологічних злочинів, а саме криміналістично значущої інформації про особу злочинця, а також положень про способи та обстановку вчинення екологічних злочинів, предмет злочинного посягання, специфічні сліди і суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння. Викладене створило передумови для проведення подальшого наукового дослідження і дало змогу віднести досліджувані проблеми до актуальних.

Список використаних джерел:

1. Тищенко В. Криміналістические аспекты изучения преступной деятельности / В. Тищенко // Проблемы изучения государства и права Украины. Темат. сборник науч. трудов. – К. : Истина, 1992. – С. 103–109.
2. Романов В. Юридическая психология / В. Романов. – М. : Юристъ, 1998. – 249 с.
3. Тищенко В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики / В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – № 4. – С. 139–145.
4. Мельничок В. Криміналістична характеристика інтелектуально-вольових властивостей психіки особи / В. Мельничок // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 533. – С. 100–104.
5. Теоретические проблемы учения о личности преступника // Сборник науч. трудов. – М., 1979. – 385 с.
6. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – М.: Юрид. лит., 1985. – 478 с.
7. Еникеев М. Психология преступления и следственно-поисковой деятельности / М. Еникеев. – М. : Закон и право, 1990. – 155 с.
8. Клочков В. Преступление как объект криміналістического познания / В. Клочков, В. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1985. – Вып. 42. – С. 44–54.
9. Белкин Р. Курс криміналістики : [учеб. пособ.] / Р. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 367 с.
10. Поліщук Г. Щодо кримінологічної характеристики організованої екологічної злочинності / Г. Поліщук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2008. – № 5. – С. 83–94.
11. Джужа О. Курс криминології. Особлива частина : підруч. / О. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 351 с.
12. Турлова Ю. Феномен екологічної злочинності: питання криминологічної дефініції / Ю. Турлова // Держава і право. – 2012. – Вип. 66. – С. 237–246.
13. Василевич В. Профілактика злочинів : підруч. / В. Василевич, О. Джужа, О. Гіда. – К. : Атіка, 2011. – 635 с.
14. Гишинский Я. Что делать с преступностью? / Я. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://deviantology.spb.ru.pdf>.